

A 21. SZÁZAD BIZTONSÁGI KIHÍVÁSAINAK HATÁSAI A TERRORELHÁRÍTÓ SZOLGÁLATOK KÉPZÉSI RENDSZERÉRE

A 21. század első évtizedei biztonsági kihívások jelentős rendszerét hívták életre, illetve már meglévő kihívásokat, kockázatokat, fenyegetéseket erősítettek fel, amelyekkel – megítélésem szerint – az elkövetkezendő időszakban is, hosszú időn át komoly mértékben kell számolni.

Ezen rendszernek a dinamikusan változó egyes elemei megkövetelik a korszerű, jól felszerelt és jól képzett terrorelhárító szolgálatok létrehozását, egyes koncepciók átgondolását – így esetleges átszervezését – és fenntartását, hiszen az említett szervezetek a korszakunkban jelentősen felértékelődött biztonságnak, stabilitásnak hatékony őrzői kell hogy legyenek.

A kor követelményeinek megfelelő speciális rendfenntartó erők, terrorelhárító szolgálatok hatékony működésének számos, egymással szorosan összefüggő feltétele van, amelyek egymást kiegészítve egy feltételrendszerként jelennek meg mind az elméletben, mind a gyakorlatban.

Jelen tanulmányomban ennek a rendszernek a szakmai képzési komponensére szeretnék rávilágítani, valamint a szolgálatok fő- és járulékos feladataihoz kapcsolódó, azokat meghatározó mértékben támogató, szakmai területekre vonatkozó *specializáció* elméleti és gyakorlati lehetőségeit tekintem át és mutatom be.

Megítélésem szerint kijelenthető, hogy a terrorizmus arculata napjainkra erőteljesen megváltozott. A terrorizmus egyes fajtáihoz, illetve formáihoz kapcsolódó cselekmények jellege szignifikáns változást mutatott az elmúlt évtizedekben. Ezeket a trendeket a terrorelhárító erők eljárásrendjeinek és eszközrendszerének is követnie kellett. Másfelől nem elhanyagolható a robbanásszerű technikai fejlődés hatása sem, mivel a korszerű műszaki-technikai eszközök, sok esetben csúcstechnikák a terror-szervezetek vagy támogatóik által is hozzáférhetővé váltak vagy válhatnak. Ezen eszközök működésének, működtetésének ismerete, így az ellenük való hatékony fellépés is alapos, speciális ismereteket és gyakorlatot igényel, amely – tekintettel a szédületes gyorsasággal való fejlődésre – folyamatos, naprakész kell hogy legyen.

Nem túlzás kijelenteni azt sem, hogy ha a terrorizmus arculata napjainkra megváltozott, akkor a terrorelhárítás, ezen belül a terrorelhárító szolgálatok is markáns

változásokon mentek és mennek keresztül mind a mai napig, és ez a folyamat továbbra is jellemző.

TERRORIZMUS, TERRORELHÁRÍTÁS, TERRORELHÁRÍTÓ SZOLGÁLATOK

Ahhoz, hogy napjaink biztonsági kihívásainak a terrorelhárító szolgálatokra gyakorolt hatását elemezzük, fontos áttekinteni a különleges erők, különleges szolgálatok rövid történetét.

Le kell szögeznünk, hogy a terrorizmus nem a 21., de még csak nem is a 20. században létrejött biztonsági fenyegetés, azonban a célirányosan a terrorelhárítás, a terrorcselekmények megszakítása, felszámolása érdekében létrehozott különleges erők megjelenése a rendvédelem területén jellemzően az 1970-es évekre tehető.

A terrorizmus meghatározásának problémakörével, megjelenési formáival, fajtaival, valamint részletes történetével jelen tanulmány terjedelmi korlátai miatt csak oly mértékben kívánok foglalkozni, hogy az önálló terrorelhárító alakulatok létrejöttére, fejlődésére gyakorolt hatását és annak összefüggéseit érzékeltethessem.

Kiss Zoltán László¹ *A terrorizmus elleni küzdelem szociológiai természetű kihívásai* című tanulmányában a terrorizmus következő definícióját tekinti leginkább használatosnak: „Az erőszak szándékos alkalmazása, illetve azzal történő fenyegetés a polgári lakossággal, illetve civil célpontokkal szemben meghatározott politikai célok elérése végett.”² A hivatkozott gondolatsor alapján a terrorizmus elsősorban egy aszimmetrikus viszonyrendszerben a gyengébb fél által alkalmazott taktikának, eljárás módnak tekinthető, amely jellemzően stratégiai szintű politikai célok, hatások elérését célozza – amit azzal egészítenék ki, hogy amelynek erőszakos eszközei és módszerei elsősorban a polgári lakosság, illetve civil célpontok ellen irányulnak.

A történelem folyamán a terrorizmus eszközét alkalmazó személyek, csoportok elleni fellépésre az államhatalmak alapvetően katonai eszközeiket, erejüket vetették be, később – a korai rendvédelmi szervek megjelenését követően – kiegészítve rendőri erőkkel. Ez utóbbiak feladatai azonban alapvetően a felderítésre fókuszáltak. Magát a cselekmények felszámolását, a terroristák (vagy annak tekintett személyek, csoportok) ellen vívott fizikai küzdelmet katonai vagy félkatonai (például csendőrség) alakulatok alkalmazásával hajtották végre. Különösen jellemző volt ez azon

¹ Kiss Zoltán László (Eger, 1964–) ezredes, a Nemzeti Közszerződési Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar professzora, szociológus.

² KISS 2005.

csoportok vonatkozásában, amelyek valamilyen szeparatista célból alakultak és folytattak harcot adott régiók elszakadásáért.

Ezek közül a legrégebbi és talán legismertebb az Ír Köztársasági Hadsereg (Irish Republican Army – IRA), amely 1919-ben jött létre azzal a céllal, hogy a Brit Koronától független, önálló Írországot megteremtse. Ezen időszakban az Egyesült Királyságban a rendfenntartó erőket sem képezték ki semmiféle félkatonai műveletre, de jogi felhatalmazásuk sem volt ilyesmire. A hírszerző és elhárító szolgálatok szintén nem rendelkeztek megfelelő operatív erővel, csak információgyűjtő és -feldolgozó hálózatokkal. Ebben a harcban így különösen nagy szerephez jutott a különleges erők és a terrorelhárítás egyik igazi „nagyágyúja”, a brit 22. Special Air Service (SAS) Ezred, a Különleges Légi Szolgálat. Az 1960-as, 70-es években a SAS vezetői a világpolitikai helyzet értékelése során láthatták, hogy ekkor indult be igazán tömegesen a nemzetközi terrorizmus, és a kormányok sorra adták be a derekukat, mert nem volt semmilyen eszközük a fenyegetőző terroristákkal szemben. Az első lépést akkor tették meg, amikor Herefordban felállították a közelharckiképző részleget. Az eredeti tanterv mintájául az ádeni őrzőjáratok tapasztalatai szolgáltak. A feladat főként potentátok testőreinek felkészítése volt, de időről időre veszélyeztetett brit követségekre is kellett mesterlövészeket küldeni biztonsági őrnek. A kiképzett csoportok bejárták a világot, és oktatták azt a harceljárást, amelyet a herefordi ölház szobáiban sajátítottak el. A lényeg a szűk térben rendkívül gyorsan, pontosan megvívott, nagy intenzitású tűzharc (CQB: *close quarters battle*).³ Megítélésem szerint ez már a maga idejében egy nagyon komoly és korszakalkotó specializációnak tekinthető, amelynek később nagy jelentősége volt az önálló terrorelhárító szolgálatok kialakulása és fejlődése történetében.

A katonai különleges erők világa az egységek tekintetében az 1970-es évek végére közel elérte mai képét. De a 70-es évekhez köthető egy jelentős esemény, amely alapjaiban hatalmas változást okozott, és hozzájárult ennek a képnek a formálásához.

Ez nem volt más, mint az 1972-es müncheni olimpián bekövetkezett tragédia, amikor lemeszározták az izraeli sportolókat. Mint ismeretes, a Fekete Szeptember nevű palesztin szervezet nyolc tagja betört az olimpiai faluba, két atlétát lelőttek, kilencet túszul ejtettek. Különböző helyeken bebörtönzött társaik szabadon bocsátását követelték, és egy repülőgépet, amely Kairóba viszi őket. A nyugatnémet kormányt sikerült teljesen meglepniük, és hosszadalmas tárgyalások után a németek engedni látszottak. A terroristákat és túszaikat két helikopter vitte egy katonai

³ KEMP 1998: 157.

repülőtérré. Amint a helikopterek földet értek, a rendőrség „mesterlövészei”⁴ tüzet nyitottak, pedig kedvezőtlenek voltak a látási viszonyok, és túl nagy a lőtávolság. A németek mindent a lehető legrosszabbul csináltak, így a terroristáknak sikerült felrobbantaniuk mind a két helikoptert, és ezzel megölték az összes túszt. Az esemény rávilágított annak a képességnek a hiányára, amely ekkor még nem képezte részét a különleges műveleteknek: az önálló terrorrelhárítás kitüntetett szerepére.

1972 után a világ országainak jelentős részében kormányok tucatjai ismerték fel sebezhetőségüket és felkészületlenségüket egy ilyen támadással szemben, és kezdtek el a védekezés első lépéseit. A politikusoknak és biztonsági szakembereknek immár elkerülhetetlenül számolnia kellett a nemzetközi terrorizmus problémakörével.

A müncheni olimpia eseményei az SAS szakértőit további élénk gondolkodásra sarkallták. A brit kormány felismerte, hogy ilyen helyzet az Egyesült Királyság területén is történhet, és a hatékony megoldáshoz megfelelően kiképzett erő kell. Ezért Herefordban megalakították az Ellenforradalmi Hadviselés Központját. Az új szervezet azt folytatta, amit a fentiekben említett közelharciskola elkezdett. A szervezet kezdetben egy tisztből és négy kiképzőből állt azzal a feladattal, hogy húsztagú csoportot készítsen fel. Forgószínpadszerűen mind a négy század első húszfős csoportja átment ezen a „szakosítón”. Ugyanakkor megkezdtek a terrorista szervezetről szóló adatbázis felépítését, és azonnal keresték a megfelelő fegyvereket és eszközöket az új feladathoz.⁵

Szükségeselem tartom megemlíteni, hogy hazánkban alapvetően nem a müncheni események, hanem egy saját tragédia, a napjainkban ötvenegyedik évfordulóját érő balassagyarmati túszzdráma alapozta meg az önálló terrorrelhárítás igényét és speciális rendőri egység felállításának kezdetét. Az 1973. január 7. és január 12. között lezajlott esemény során egy balassagyarmati középiskolai leánykollégiumban egy testvérpár, Pintye András és Pintye László fegyveresen túszul ejtett húsz lányt. Hazánkban ez volt első túszzdráma, büntetőjogi értelemben terrorcselekmény, mivel a testvérpár repülőgépet követelt, amellyel Nyugat-Európába kívántak menekülni. A dolog érdekessége, hogy az akkor érvényben lévő Büntető Törvénykönyvünk nem ismerte a terrorcselekmény tényállását, így a büntetőeljárásokat is más bűncselekmények miatt kellett megindítani. Tehát nem túlzó a kifejezés, ha a magyar igazságszolgáltatás és rendvédelem vonatkozásában is teljes felkészületlenségről beszélünk. Ehhez

⁴ A „mesterlövésznek” kijelölt rendőrök nem mesterlövészek, hanem csak az átlagnál jobb lökésséggel rendelkező járőrök voltak, akik korábban nem részesültek precíziós lövészkiképzésben, és csak ideiglenesen voltak felszerelve Heckler & Koch G3-as rohampuskákka. A művelet során öt puskakezelőt jelöltek ki, így sem a számuk, sem a képzettségük, valamint a felszerelésük sem volt megfelelőnek tekinthető.

⁵ A bekezdés forrása: KEMP 1998: 157.

hozzájárult egy olyan politikai környezet, amely alapvetően a romlott nyugati világ betegségének tartotta a terrorizmus jelenségét, így az eset kényes volt a pártállami vezetés számára is.

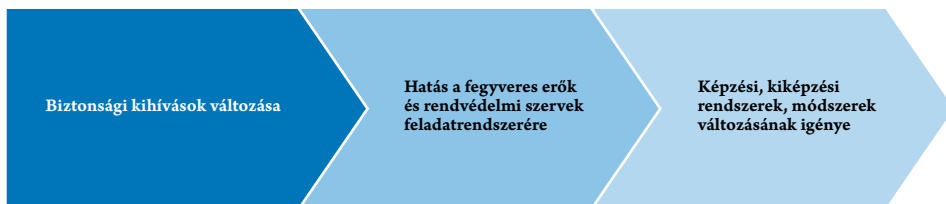
A túszerdráma megoldásához a „mesterlövészek”⁶ alkalmazása vezetett, aminek eredményeként Pintye András életét vesztette. Testvére, László megadta magát, a túsok pedig kiszabadultak. Az ügy alapvetően szerencsésen ért véget, de ehhez kétségtelenül hozzájárult az a tény, hogy a két elkövető nem volt tapasztalt fegyveres túszejtő, és nem rendelkeztek számottevő felkészítéssel. Magyarországon a rendőröknek és katonáknak ebben az időszakban még nem volt tapasztalatuk ilyen incidensek felszámolásában, de a Pintye testvérek megalapozták a tapasztalatszerzés és képességefejlesztés igényét, azonban mai szemmel nézve komoly szakmai előrelépés nem történt. Megfogalmazódott ugyan a válasz azokra a kérdésekre, hogy mit kell tenni, és mi ellen kell hatékonyan fellépni, de a mikéntre, hogy milyen eljárásokkal tegyék ezt, még nem készült pontos válasz az akkori keleti blokk országaiban sem. Mindenesetre Magyarországon a Rendőrség kötelékében felállított akciószakszok létrehozásával elindult egy folyamat, amely a magyar terrorelhárító szolgálat születését alapozta meg, így hazánk rendvédelmében is megjelent ez a különleges szolgálati terület.

1972 után jelentősen megszaporodtak a katonai különleges egységek mellett a rendfenntartó erők különleges, terrorelhárító szolgálatai is, valamint ebben az időszakban jelent meg nevesítve a terrorelhárítás a katonai különleges műveleti képességek palettáján is. A 70-es években olyan kiváló egységek születtek és nőttek fel villámgyorsan, mint katonai területen az Egyesült Államok Különleges Erőinek 1. Hadműveleti Különítménye (1st SFOD-D), ismertebb nevén Delta Force, rendfenntartói vonalon pedig a német GSG-9 (Grenzschutzgruppe 9 – Határőr-csoport-9), vagy a francia Nemzeti Csendőrség GIGN (Groupe d’Intervention de la Gendarmerie Nationale) alakulata.

Mint ismeretes, a katonai, félkatonai egységek a terrorelhárításban mai napig jelen vannak. A terrorizmus elleni harc katonai feladatai doktrínákban,⁷ szabályzatokban napjainkra jól körülhatároltak, és a vonatkozó szabályzók, valamint a haderők szervezeti felépítése, feladatrendszere alapvetően a különleges erők hatáskörébe sorolja ezen tevékenységet. Ez azonban nem tévesztendő össze a rendvédelmi

⁶ Hasonlóan a müncheni túszerdráma során végrehajtott sikertelen rendőri művelethez, a „mesterlövészek” itt sem mesterlövészek, hanem csak az átlagnál jobb lökészséggel rendelkező járőrök voltak, akik korábban szintén nem részesültek precíziós lövészkiképzésben. Fegyverzetük AMD–65 típusú gépkarabély volt (Czeba József nyá. rendőr alezredessel készült interjú alapján, lásd *Kétfény* 2023).

⁷ Példaként lásd NATO Standardization Office 2019.

1. ábra: Biztonsági kihívások hatásának folyamata
képzési, kiképzési rendszerekre és módszerekre

Forrás: a szerző szerkesztése

szervek állományába tartozó terrorelhárító szolgálatok feladatkörével, amely véleményem szerint – hatáskör és illetékesség tekintetében is – jól elkülöníthető, bár a szoros együttműködés nemcsak követelmény, hanem elengedhetetlen eleme is a hatékonyságnak.⁸

A hasonlóság tekintetében viszont kijelenthető, hogy a terrorelhárítás, az anti-terror feladatköre mind a fegyveres erők, mind a rendvédelmi szervek különleges szolgálati feladatai és területei között fellelhető. Ez már önmagában egy szervezeten belüli specializáció, mivel egy különösen veszélyes fenyegetés elhárítása érdekében különlegesen kiválasztott és kiképzett állomány olyan különleges eljárásrendeket alkalmazva, speciális fegyverzetrel és felszereléssel hajtja végre feladatát, amely nem jellemző a hagyományos katonai vagy rendfenntartó erőkre.

De a fenyegetések, amelyek létrehozták a terrorelhárító szolgálatokat, és folyamatosan hatást gyakoroltak rájuk, nem állandó jelenségek. Ezért a rugalmasság, a változás képessége elengedhetetlenül szükséges, amelynek egyfajta tapasztalatfeldolgozó rendszerben kell működnie. A helyzet, az aktuális trendek folyamatos figyelemmel kísérése, feldolgozása, értékelése, valamint a tapasztalatok összegzése és integrálása a terrorelhárító szolgálatok működésébe, a lehető legnagyobb hatékonyság elérése érdekében, kritikus fontosságú. Ez alapozza meg a szükség szerinti alkalmazkodást (1. ábra).

A széteső államok, a politikai és gazdasági nehézségek, válságok, a szervezett bűnözés csak néhány kockázati tényező, amely nem túl kedvező irányba tereli Földünk biztonsági helyzetét.

⁸ Hazánkban a terrorelhárítással (így különösen a terrorcselekmények megszakításával, felszámolásával, az elkövetők elfogásával) összefüggő feladatok a Terrorelhárítási Központ hatáskörébe vannak utalva, a NATO-doktrínában különleges műveleti feladatként meghatározott, terrorizmus elleni harc katonai feladatait viszont a Magyar Honvédség 2. vitéz Bertalan Árpád Különleges Rendeltetésű Dandár látja el.

Ma már azok az erők, eszközök és eljárások, amelyeket tizenöt-húsz évvel ezelőtt alkalmaztak, nem bizonyulnak elég hatékonynak a biztonság szavatolásához, a harc eredményes megvívásához.

A harmadik évezred első évtizedeinek nemzeteken átívelő biztonsági kihívásai azonban nem minden tekintetben új keletűek, inkább tekinthetők egy folyamat újabb epizódjának. Megítélésem szerint érzékelhető, hogy a terrorizmus is része ennek a folyamatnak, és lényeges negatív „karaktere” az újabb fejezetnek is. Napjaink terrrorszervezetei nagy szervezettséget mutatnak, jelentős anyagi háttérrel és magas technikai bázist tudhatnak maguk mögött, így már lényegesen nagyobb szabású akciókat képesek végrehajtani. A szervezetek működésüket tekintve még jobban konspiráltak, de elrettentő támadásaik a lehető legnagyobb figyelmet vonják magukra.

Nagyon sokszor emlegetett megállapítás, de mindenképpen igaz, hogy 2001. szeptember 11-én az Egyesült Államokban végrehajtott terrortámadások, a történelem legnagyobb méretű terrorakciója mérföldkő a terrorizmus arculatváltásában. A terrorizmus egyértelműen megüzente, hogy sehol, senki nincs biztonságban, hiszen a világ vezető nagyhatalmát a saját földjén támadták meg, egy nagyszabású terrorista művelet során. Ez a cselekmény azonnal világméretű hatásokat eredményezett, az USA katonai műveleteitől a különböző, magasabb szintű biztonsági intézkedések (például repülésbiztonság) bevezetéséig.

A szeptember 11-i terrortámadást követően az emberek figyelme a vallási indítatású terrorizmus irányába fordul, amelyet az al-Káida franchise-jelenség tovább fokozott. Vannak, akik fenyegető rémet, vannak, akik egy új világrend letéteményesét látják ebben, mivel a globalizáció negatív következménye a társadalmi rétegek között kialakuló és mélyülő egyenlőtlenség, amelynek további eredménye, hogy a nyugati világ a maga értékrendjével egyfajta ellenséggépet jelent az elszegényedett, sokszor a napi létükért küszködő tömegek szemében. Ezek a manipulálható tömegek a sokszor az összeomlás szélén álló államokban kiváló bázist és utánpótlási lehetőséget jelentenek a terrorista szervezeteknek.

Ezzel együtt napjaink másik biztonsági kihívása, a migráció összefüggése is felmerül, tekintettel arra, hogy egyfelől a bevándorló tömegekkel együtt nagyszámú olyan személy érkezik ellenőrizetlenül, akik terrrorszervezetek tagjai, egykori harcosai, illetve szimpatizánsai.

Másfelől számos országban alakulnak ki nehezen ellenőrizhető kolóniák (no-go zónák), amelyek szintén kiváló háttérrel nyújtanak az adott országok vagy régiók területén a szervezet hatékonyságához, így már sokszor – mint azt az elmúlt években tapasztalhattuk – a célterületen komoly háttérbázissal rendelkeznek. Ezek a folyamatok több hivatalos állásfoglalás szerint az elkövetkezendő években sem szűnnek meg, így a terrorizmus ellen elsöprő győzelem nem várható. Az iszlám szélsőséges

politikai irányzata a Közel-Keleten túl Európára is jelentős hatást gyakorolt és gyakorol, aminek a fent említett migrációs folyamatok kedvező hátteret biztosítanak.

Megállapítható, hogy a legjelentősebb, ezáltal a legnagyobb biztonsági fenyegetést jelentő terrorszervezetek nemcsak lokálisan, hanem határokon átnyúló, globális szinten fejtik ki tevékenységüket; csoportjaik, sejtjeik és tagjaik jelen vannak háborús területeken, különböző konfliktuszónákban csakúgy, mint a mindennapi békés életet élő városokban. Több terrorszervezet látványosan „kinőtte magát”, és már az élőerő, valamint a fegyverzeti, technikai felszereltség, de akár a kiképzés tekintetében is jelentős erőt képviselnek, ami évtizedekkel ezelőtt még nem volt ilyen mértékben jellemző.

A kijelölt célpontok megtámadása és a meghatározott eredmény sikeres elérése szempontjából a terroristáknak ki kell választaniuk a megfelelő módszereket (taktikai eljárásokat), és az ahhoz rendelt eszközöket, majd felkészülni a feladat végrehajtására. Ez a folyamat, maga a támadás ciklusa, természetesen a múltban is létezett, ebben változás aligha észlelhető. A támadások során az általuk alkalmazott módszerekben, eljárásokban viszont, véleményem szerint, igen.

Az általános vélekedés szerint a terrorcselekmények törvényszerű velejárói a terroristacsoportok által végrehajtott robbantások, lőfegyverekkel, különböző hidegfegyverekkel,⁹ szükségesszükszerekkel végrehajtott, erőszakos támadások. Szintén törvényszerű velejáróinak tekintik a túszejtéseket, a jelentős anyagi javak vagy az állam működése, a lakosság ellátása szempontjából kiemelt fontosságú, illetve a kritikus infrastruktúra részét képező létesítmények hatalomba kerítését, valamint azokat a különböző követeléseket, amelyek a túszok szabadon bocsátását, a létesítmények sértetlenségét a követelések teljesítésétől teszik függővé. Ezek az általánosítások alapvetően igazak, azonban az előfordulások aránya, az elkövetések jellege nem elhanyagolható.

A korábbi évtizedekben jellemző csoportos elkövetés mellett egyre nagyobb számban fordulnak elő olyan elkövetők, akik saját országban, térségen belül „építik fel” magukat és követik el támadásaikat, különböző erőszakos cselekményeiket. Ezt a jelenséget a szakirodalom a *domestic terrorism* kifejezéssel illeti. Ez esetben a helyszín, a célpont(ok) és az elkövetők is jellemzően ugyanabból az országból vagy térségből származnak. A szakirodalmak – ezen belül – megkülönböztetnek továbbá úgynevezett „bennszülött” terroristákat, akik az esetek nagy részében

⁹ Hidegfegyverek: olyan fegyverek, amelyek nem használnak magas hőmérséklettel járó kémiai reakciót a működésük közben (szálfegyverek, szűrő- és vágófegyverek, zúzófegyverek, íjak, számszeríjak). Ez esetben jellemzően kések, török alkalmazásáról van szó.

valamely terrrorszervezethez, terroristacsoportoz tartoznak, valamint olyan egyéni elkövetőket, „magányos farkasokat”, akiknek ez irányú szervezeti hovatartozása nem bizonyítható, vagy ilyen kapcsolata nem is létezik.

Ezek a jellemzők nagyban megnehezítik a felderítést, komoly nehézséget gördítenek a radikális események megelőzésének útjába, legtöbbször már csak a tragikus eseményekkel és azok következményeivel szembesülünk.¹⁰

A túszejtések továbbra is jellemzőek, azonban ezek mellett nagy számban megjelentek a túszejtések olyan esetei, amikor ezek a cselekmények már nem egy későbbi tárgyalási alapot szolgálnak, hanem időhúzást, egy nagyobb terrorista művelet részeként egyfajta játszmát alapoznak meg, vagy a túszer(ek) későbbi, demonstratív kivégzését készítik elő. Jellemzővé vált, hogy a terroristák semmiképpen sem akarják túszaikat élve szabadon bocsátani, mondhatni már nem akarnak párbeszédet, ehelyett inkább további brutális tetteikkel akarják demonstrálni elszántságukat céljaik iránt.

Egyre nagyobb számban jelennek meg a támadások során az aktív lövész szituációk, amelyek során egy vagy több személy véletlenszerűen vagy szisztematikusan kiválasztott élő célpontokat támad meg egyértelmű gyilkolási szándékkal, cselekményük során határozottan és töretlenül demonstrálva szándékukat; a lehető legnagyobb pusztítás véghezvitelét a támadás helyszínén tartózkodók körében. Cselekményük során lőfegyvereket, robbanóeszközöket és hidegfegyvereket egyaránt alkalmaznak. Ezekre a támadásokra jellemző, hogy az elkövetők mindaddig folytatják a támadást, amíg harcképtelenné nem válnak, ebben a tekintetben ezek az akciók tekinthetők öngyilkos támadásoknak. Gyakran ezt öngyilkos robbantásokkal is „kombinálják”.

Előfordul különböző, általában nagy tömegű járműveknek a támadás eszközeként (lényegében fegyverként) való felhasználása elsősorban forgalmas helyeken, tömegrendezvényeken, amikor az aktív lövész szituációhoz hasonlóan a jármű vezetője egyértelmű és folyamatos ölési szándékkal támad nagyszámú élő személyre. A cél itt is az elérhető legnagyobb pusztítás, és természetesen ez a módszer is kombinálható más módszerekkel (például lőfegyver, robbanóanyag alkalmazása).

Végül, de természetesen nem utolsósorban az öngyilkos robbantásokat is megemlíteném, de azonnal hozzá is fűzném, hogy nem a módszer újdonsága, hanem az alkalmazások jelenlegi, világszerte növekvő tendenciái miatt. Ennek az olcsó, viszonylag egyszerű technikát alkalmazó eljárásnak a propaganda- és demoralizáló hatása vitathatatlanul óriási a tényleges, fizikai pusztításon túl.

¹⁰ KIS-BENEDEK 2016: 189.

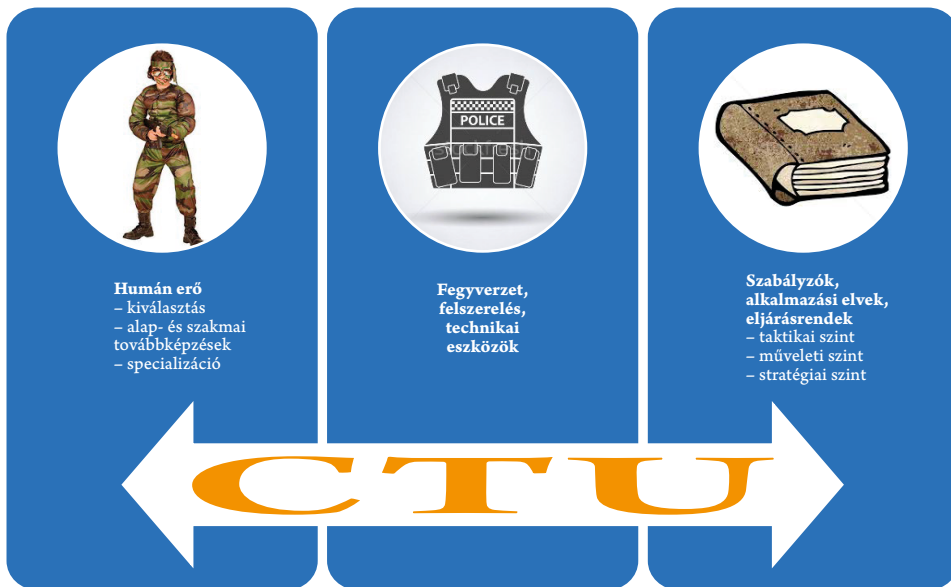
A fenti módszerek közös jellemzői:

- meglepetésszerű támadások (ezért legtöbbször viszonylag könnyen elérhető célpontok ellen hajtják végre);
- időben viszonylag gyors lefolyású események (a túszejtések esetében általában a személyek túszul ejtésének idejéig, majd a legtöbb esetben kialakult úgynevezett barikádhelyzetben ez már időben lényegesen elhúzódhat);
- a támadások a célszemélyek, célpontok teljes megsemmisítésére vagy a lehető legnagyobb kár okozására törekszenek a lehető legrövidebb időn belül;
- a módszerek, a nagyobb hatás érdekében, egymással kombinálva is végrehajthatók;
- demonstratív végrehajtás;
- a fenti terrorcselekmények azonnali hatásaként a helyszíneken jelentős mértékű pusztítás tapasztalható, az eredmény jellemzően több halott és sebesült személy, valamint az anyagi javakban bekövetkezett rombolás, károkozás.

A fenti rövid áttekintés alapján kijelenthető, hogy a biztonsági kihívások, különös tekintettel a terrorizmus folyamatosan jelen lévő, dinamikus voltára és az ellene alkalmazott reakciókra, állandó változásban vannak. Véleményem szerint ez érteendő a szervezeti felépítések, hálózatok kialakítására, működtetésére, valamint az alkalmazott módszerekre, továbbá az eszköztárakra is.

Ebben az összefüggésrendszerben elengedhetetlen a terrorelhárító szolgálatok különleges műveleti képességeinek fejlesztése és ezen szolgálatok széles spektrumon történő alkalmazása, ami megítélésem szerint a fejlődéstörténetük egyik új – igen látványos – állomását jelentheti. Úgy gondolom, a terrorelhárítás számos területén is másfajta, újszerűbb megközelítésre, felkészülésre, valamint a technikai eszközök által nyújtott lehetőségek szélesebb körű kiaknázására, ezáltal újragondolt eljárásokra, eljárásrendekre van és lesz szükség.

A támadások megelőzésére, elhárítására, felszámolására és a veszteségek minimalizálására irányuló eljárásrendek nagyon magas szintű felkészültséget, naprakész ismereteket kívánnak az azokat végrehajtó állománytól, így folyamatos felkészítésük minősége szempontjából az aktuális trendek alapos tanulmányozása és ismerete nem elhanyagolható. Az érintett állomány képzése, felkészítése és folyamatos, gyakorlatorientált továbbképzése széles körű, több összetevőből álló tréninget igényel. Továbbá a speciális szakterületek megjelenése és integrálása a szervezeti felépítésre is markáns hatást gyakorolhat.

2. ábra: A terrorelhárító különleges szolgálatok alappillérei

Forrás: a szerző szerkesztése

A TERRORELHÁRÍTÓ SZOLGÁLATOK KÉPZÉSI RENDSZERE

A biztonsági kihívások, ezen belül a terrorizmus, valamint a terrorelhárító szolgálatok történetének elmúlt évtizedekre vonatkozó rövid áttekintését követően áttérek a különleges szolgálatok képzési rendszerének általános bemutatására.

Miután megfogalmazódott az igény az önálló terrorelhárító szolgálatok létrehozására, meg kellett határozni elsősorban:

- ♦ a szolgálat működésének jogszabályi kereteit, feladatrendszerét, alkalmazási elveit;
- ♦ a szolgálat állományával szemben támasztott fizikai, pszichikai és szakmai kritériumrendszert, a bekerülés követelményeit, rendszerét, továbbá a felkészítésükre vonatkozó irányelveket, kereteket;
- ♦ a feladatok hatékony és szakszerű végrehajtásához szükséges fegyverzetet, technikai eszközöket, felszerelést;
- ♦ a feladatok hatékony és szakszerű végrehajtását biztosító eljárásrendeket (2. ábra).

Egy régi alapigazság szerint a feladat határozza meg az eszközt, így ez esetben maga a különleges szolgálat jelenthet egyfajta multifunkcionális eszközt a terrorellenes harc feladataiban, valamint a hatáskörébe utalt egyéb járulékos feladatok szakszerű végrehajtásához.

A terrorelhárító szolgálatok többfunkciós feladatai – európai és világviszonylatban tekintve – általánosságban az alábbiak lehetnek:

Fő feladatok:

- terrorcselekmények megszakítása, felszámolása, az elkövetők elfogása;
- terrorjellegű bűncselekmények megszakítása, felszámolása, az elkövetők elfogása;
- különösen veszélyes, fegyveres bűnözők elfogása;
- a hatáskörbe utalt vagy külön felkérés, utasítás alapján végrehajtott személy- és objektumvédelmi feladatok belföldön és határon túl.

Járulékos feladatok:

- közreműködés a szervezett bűnözés elleni harc feladataiban;
- kiemelt szállítások biztosítása (különösen ideértve veszélyes elítélt bűnözők, jelentős értékek vagy veszélyes anyagok szállítását);
- közreműködés tűzszerészfeladatok ellátásában;
- közreműködés CBRN-védelemmel¹¹ összefüggő feladatok végrehajtásában;
- közreműködés speciális kutató-mentő szolgálatok feladatainak végrehajtásában.

Természetesen ezen feladatok összetétele, súlyozása egységenként változhat, kisebb-nagyobb eltéréseket is mutathat, azonban az alaprendeltetést illetően nincs eltérés. Különösen szembe tűnő lehet ez azon országok vonatkozásában, ahol egy államon belül több terrorelhárító szolgálat létezik. Így van ez például Franciaország esetében, ahol a Nemzeti Csendőrség kötelékében a már fent említett GIGN, a Nemzeti Rendőrség állományában a RAID (Recherche, Assistance, Intervention, Dissuasion) nevű szolgálat található.

A feladatrendszer alapvetően meghatározza a szervezeti struktúrát és azokat az alap- és speciális beosztásokat, amelyek a terrorelhárító egységek elemeit képezik. Hazai és külföldi szakmai tapasztalataim alapján kijelenthetem, hogy ezek a beosztások, specializációk, csakúgy, mint a feladatrendszer, egységenként hasonlóak, azonban – amennyiben ezt a feladatrendszerből fakadó vagy ahhoz szorosan köthető egyéb igénybevételek indokolják – a specializációk között lehetnek markáns különbségek.

¹¹ CBRN-védelem: a vegyi, biológiai, sugárzó és nukleáris anyagokkal szembeni védelemmel (Chemical, Biological, Radiological and Nuclear Defence) összefüggő eszközrendszerek és eljárásrendek.

Talán az egyik legszemléletesebb specializált terrorellenes erő az izraeli Miszta'arvim (az izraeli hadműveleti szlengben „Miszta'arvim”-nek is ejtik), amelyet arabul anyanyelvi szinten beszélőkből álló, titkos egységek alkotnak. Ahol a magas szintű nyelvtudás, az idegen vagy eltérő kultúra ismerete mint specializáció folyamatosan jelen van és meghatározó jelentőségű, tekintettel arra, hogy ezek a különleges képzettségű harcosok magukat helyi lakosnak álcázva szivárognak be palesztinok által ellenőrzött területekre.¹² Ez esetben egy olyan specialitás igényéről van szó, amelyre nagy hatást gyakorol maga a térségben fennálló politikai/ biztonságpolitikai helyzet is.

Szintén jelentősen befolyásolhatják az egység feladatrendszerét, ezáltal a speciális beosztások rendszeresítését, valamint a képzési rendszert az adott állam földrajzi adottságai. A már említett francia példához visszatérve, Franciaország számottevő eltérő klímájú tengeren túli területtel, valamint jelentős kiterjedésű tengerrel és tengerparttal rendelkezik. Ezáltal nagyobb hangsúlyt kell hogy kapjanak az európaiktól eltérő éghajlaton végrehajtott műveletek, valamint a tengeri műveletek végrehajtását biztosító képességek kialakítása, fejlesztése (például trópusi vagy sivatagi környezetben végrehajtott műveletek, vízi járművekkel kapcsolatos ismeretek, búvárképességek).

Magától értetődő, hogy a feladatok szakszerű és hatékony ellátása érdekében kritikus fontosságú szerepe van a megfelelően tervezett, szervezett és működtetett képzési rendszernek. Itt aláhúznám a *rendszer* szót, hiszen számos kiképzési terület különböző szintű képzéseinek, foglalkozásainak összefüggő, egymásra épülő rendszeréről van szó. A képzési rendszer a szintjeit tekintve tartalmaz:

- ♦ alapképzéseket;
- ♦ szakirányú továbbképzéseket vagy emelt szintű képzéseket;
- ♦ szakbeosztásokhoz szükséges szakirányú képzéseket.

A képzési rendszer területei alapján megkülönböztetünk:

- ♦ fő kiképzési területeket;
- ♦ járulékos kiképzési területeket;
- ♦ speciális kiképzési területeket.

A könnyebb megértés és átláthatóság érdekében a különleges erők, terrorelhárító szolgálatok egyik fő kiképzési területén, a lökiképzésen, valamint egy kiemelt járulékos kiképzési területén, a gépjármű-vezetéstechikai képzéseken keresztül szeretném szemléltetni ennek a rendszernek a lényegét (1. táblázat).

¹² KATZ 2017: 13.

1. táblázat: Fő és járulékos kiképzési területek és szintek összefüggései

Kiképzési terület A képzés szintje	Lőkiképzés (mint fő kiképzési terület)	Gépjármű-vezetéstechika (mint járulékos kiképzési terület)
Alapképzések	rendszeresített lőfegyverek alapszintű fegyverkezelői képzései és vizsgái (ún. típusvizsgák)	alapszintű gépjármű-vezetéstechikai képzés
Emelt szintű képzések Szakirányú továbbképzések	rendszeresített lőfegyverek emelt szintű fegyverkezelői vizsgái; egyes taktikai eljárásokhoz rendelt komplex lőfeladatok; nem halálos eszközök alkalmazása (például Pepperball)	emelt szintű gépjármű-vezetéstechikai képzés (pl. megkülönböztető jelzés használatára)
Szakbeosztásokhoz szükséges szakirányú képzések	mesterlövész alap- és továbbképzések; speciális fegyverkezelői képzések	biztonságigépkocsi-vezető tréning; páncélozottgépjármű-vezető; speciálisgépjármű-vezető

Forrás: a szerző szerkesztése

A lőkiképzés fontosságát a terrorelhárítás területén, azt hiszem, nem kell hosszasan bizonyítanom. Azonban azt fontos leszögezni, hogy az itt szolgáló operátoroknak, akik a műveleti csoportok „alapelemei”, a köznyelv által egyszerűen kommandósoknak nevezett szakembereknek számos lőfegyvert kell ismerni és nagy magabiztossággal, tökéletes pontossággal – akár extrém stresszterhelés alatt is – használni. Ennek érdekében a lőkiképzés egy terrorelhárító teljes szolgálati ideje alatt jelen van, a mindennapi szolgálatának aktív része.

Ezzel párhuzamosan a gépjármű-vezetéstechikai képzésnek mint járulékos kiképzési területnek szintén folyamatosan kiemelt a jelentősége. Ezen képesség létjogosultsága és fontossága szintén egyértelmű, hiszen a feladatok jelentős részében a gépjárműveknek meghatározó szerepe van akár a helyszín gyors megközelítése, akár speciális gépjárművek (például páncélozott szállítójárművek vagy repülőtéri speciális járművek) alkalmazása során.

A terrorelhárító szolgálatok állománya hatékony és célorientált felkészítésének másik lényeges szempontja, hogy a felkészítés fókuszában a feladatoknak, a lehetséges szituációknak kell állniuk. Tehát nem külön lövészetről, közelharcról, taktikáról és hosszasan sorolhatnám, mely területekről van szó, hanem egy szigorúan meghatározott, feladatközpontú és összefüggő képzési rendszerről. Az elsajátított ismereteket, a lehető legmagasabb szintre fejlesztett készségeket realisztikus körülmények között, a valós tapasztalatok folyamatos adaptálásával kell gyakorolni és természetesen az éles feladatok során alkalmazni.

Itt kiemelném a két kulcsszót: tapasztalatalapú és realiztikus. A szakterületen eltöltött éveim alatt meggyőződésemmé vált, hogy amennyiben ez a két feltétel sérül, alapvetően a szervezet hatékonyságát, a feladataink végrehajtásának biztonságát, szakszerűségét tehetjük kockára.

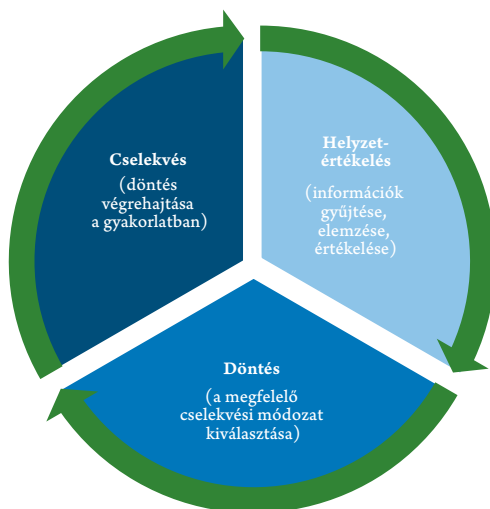
A valós végrehajtások, valamint a különböző képzési területeken szerzett tapasztalatok folyamatos feldolgozásának szükségessége, a megállapítások adaptálása a képzési rendszerbe és az ismeretanyag lehető legrealisztikusabb körülmények között történő begyakorlásának, elsajátításának lehetősége megítélésem szerint a hatékony tréningek mozgatórugója, hiszen alapvetően kijelölik a célt, továbbá jelentős hatást gyakorolnak a célhoz vezető útra is. Sajnos számos esetben szembesültem azzal a problémával, hogy az adott képzési terület nem kísérté figyelemmel az aktuális trendeket, így az oktatott eljárások már nem feleltek meg a jelen igényeinek, kihívásainak. Vagy hasonlóan a hatékonyság rovására megy, ha magát a képzési módszereket, azok hatékonyságát vagy az alkalmazott kiképzési eszközrendszereket időszakosan nem vizsgáljuk felül.

A terrorrelhárító szolgálatok kiképzési rendszerének, összefüggéseinek áttekintését követően érthető, hogy ez egy nagyon érzékeny rendszer, amelyre a számos biztonsági kihívás létrejötte, változása nemcsak egyszerűen hatást gyakorol, hanem maga ez az érzékeny rendszer „igényli” a hatásokat a fejlődés érdekében.

NAPJAINK KIHÍVÁSAI ÉS A FEJLŐDÉS LEHETSÉGES IRÁNYAI

A 21. század intenzív és dinamikusan változó biztonsági kihívásai folyamatosan újabb feladatokat támasztanak a különleges szolgálatok számára. A terrorizmus elleni harc ma már lényegesen szélesebb, mint az 1970-es években, a szolgálatok megalakulásának időszakában volt. Túl azon, hogy – amint arról jelen tanulmányomban is már szót ejtettem – a terrorizmus arculata megváltozott, lényegesen szorosabb és erősebb összefüggéseket mutat más kihívásokkal, kockázatokkal és fenyegetésekkel. A nemzetközi szervezett bűnözés, az illegális fegyverkereskedelem, az illegális migráció, a radikális és extremista személyek és csoportok, a háborúk és más fegyveres konfliktusok, a kiberfenyegetések és -támadások talán a legjelentősebbek ezek közül.

A széles körű biztonsági kihívások széles körű képességstruktúrát, az intenzitás, a dinamikus változások pedig nagyon gyors és pontos döntéshozatalt követelnek. A képzési rendszernek ezt egy tapasztalatfeldolgozó rendszeren keresztül

3. ábra: Döntéshozatali folyamat a Boyd-ciklus alapján

Forrás: a szerző szerkesztése

folyamatosan követni kell. Az optimális folyamatot kiválóan lehet működtetni a Boyd-kör¹³ alapján, amely a *megfigyelés – helyzetértékelés – döntés – cselekvés* ciklusának ismétlődésével a lehető leghatékonyabb megoldások kiválasztását és végrehajtását segíti elő.

Néhány gyakorlati példával szeretném szemléltetni, alátámasztani a fentiekben megfogalmazottakat.

Az elmúlt években sajnálatos módon megnövekedett az úgynevezett aktív lövész szituációk száma mint a terrorcselekmények vagy terrorjellegű bűncselekmények elkövetésének módszere, „melyek során egy vagy több személy véletlenszerűen vagy szisztematikusan kiválasztott élő célpontokat támad meg egyértelmű gyilkolási szándékkal. Magatartásukkal, cselekményük során, annak folyamatában határozottan és töretlenül demonstrálják azt a szándékukat, hogy a legfontosabb céljuk a tömegmészárlás, a lehető legnagyobb pusztítás véghezvitele a támadás helyszínén tartózkodók körében.”¹⁴

Ennek a *modus operandi* változásnak számos hatást kell gyakorolnia a terrorrelhárítás képzési rendszerére bárhol a világon. A kijuttatási módok között több országban

¹³ A ciklus alapja a Boyd-kör, amelyet az 1950-es években John Richard Boyd ezredes dolgozott ki a vadászpilóták döntéshozatali folyamatának rendszerezésére. Az úgynevezett OODA loop (*observe* – megfigyelés, *orient* – tájékozódás, *decide* – döntés, *act* – cselekvés) folyamatának elve szerint a döntéshozatal ezen ismétlődő ciklusban történik.

¹⁴ KISS 2021.

megjelent a motorkerékpár, amellyel a szakemberek lényegesen gyorsabban jutnak a helyszínre, mint gépkocsikkal.

Azok a terrorelhárító egységek, amelyek rendelkeznek ilyen jellegű, úgynevezett motoros gyorscsoportokkal, a legmobilabb reagálóerők közé tartoznak. De természetesen az eszköz vagy eszközök megléte nem önmagában jelenti a sikert.

A motorkerékpár, jelen esetben mint speciális közlekedési eszköz további irányokat határoz meg. A motorkerékpárral való közlekedés különleges, emelt szintű vezetéstechnikai képzést igényel, valamint erősen behatárolja a szállítható személyek számát, a fegyverzet, felszerelés mennyiségét, összetételét. Továbbá hatékonyan alkalmazható, az alkalmazási elvekkel összhangban álló taktikai eljárásrendet követel, ami a képzésre szintén hatást gyakorol. Példaként említhetem a robbanóanyagok alkalmazásán túl a sugárzó, biológiai vagy vegyi anyagokkal elkövetett fenyegetéseket, bűncselekményeket, terrorcselekményeket. Ezeknek az anyagoknak a jelenléte vagy akár annak gyanúja a társszervekkel (például tűzoltók, speciális mentők) történő szoros együttműködésen túl a terrorelhárító egységek részéről egyre inkább megköveteli bizonyos szintű CBRN¹⁵-képeség kialakítását és fenntartását.

A speciális technikai eszközök területén mindenképpen meg kell említeni a drónok megjelenését, amely mind az alkalmazás, mind az eszközzel szembeni elhárítás szempontjából olyan szakterület, amellyel számolni kell. A magas szintű, specifikus ismeretanyag, amely a technika szakszerű kezeléséhez kapcsolódik, a legtöbb szolgálat esetében már külön szakbeosztások létrehozását eredményezte, ahol a terrorelhárító szakemberek szakirányú továbbképzéseket követően látják el szolgálati feladataikat.

Mint érzékelhető, a szakbeosztások – amelyek gyakorlatilag specializációk – és az azokhoz tartozó képzési háttér napjainkra jelentősen kiszélesedett, és dinamikus fejlődésben van.

Míg a müncheni olimpia tragikus eseményei során, 1972-ben még célirányosan kiképzett terrorelhárító alegységek, operátorok sem léteztek a rendfenntartó erők kötelékében, úgy manapság már ezen különleges szolgálatok számos specializációval rendelkeznek, amelyeket a 21. század kihívásai vagy technikai vívmányai hoztak létre, vagy fejlesztettek tovább.

A terrorelhárító egységek fejlődése során a specializációk vagy külön-külön szakalegységek felállításában (például a GSG-9 esetében ejtőernyős, bűvár és mesterlövész alegységek), vagy egyes szakbeosztottak (például műszaki, mesterlövész) műveleti csoportokba történő integrálásában jelentek meg. Természetesen az egyes területekre szakosodott alegységek állományában más specialisták is megtalálhatók,

¹⁵ Chemical, biological, radiological, and nuclear: vegyi, biológiai, radiológiai és nukleáris.

így valójában nem két mereven elkülöníthető szervezési irányról van szó, hanem inkább a kettő kombinációjáról.

A terrorelhárítás területén eltöltött éveim alatt számos szakmai fórumon felmerült a speciális képességek megjelenítésének kérdése a különleges szolgálatok feladatrendszerében és ezzel együtt képzési rendszerében. Megítélésem szerint a jövő szakmai irányjaiban mindenképpen markánsan megjelennek az egyes specializációk. Hasonlóan más szakmai területekhez, ezt elsősorban a széles körű feladatrendszer, valamint a felhalmozódott, rendkívül nagy ismeretanyag indokolja. (Gondoljunk bele, hogy az orvostudomány napjainkra milyen mértékben szakosodott, valamint ezen túl az egyes szakterületek összetettsége számos specialistát eredményezett.) Ennek az ismeretanyagnak a szakmai elvárásoknak megfelelő szintű elsajátításához olyan mennyiségű idő és anyagi ráfordítás lenne szükséges, amely sok esetben nem áll arányban az elért eredménnyel.

Ezért fontos felmérni és folyamatosan szemmel tartani azt, hogy az egységek feladatköre milyen specializációkat igényel, az általános és különleges képességeken túl, amelyek alapjait az operátorok az alapképzésen szerzik meg. Véleményem szerint ez a szemlélet az egyes feladatok végrehajtására, a különböző taktikai eljárások elsajátításának mélységére is ki kell hogy terjedjen.

Európában az Európai Unió terrorelhárító egységeit szervezetbe tömörítő ATLAS Network munkacsoportjai kiváló lehetőséget biztosítanak egyes szakterületek tapasztalatcseréinek, a vonatkozó műveleti és taktikai szintű eljárásrendek fejlesztésére. Ezek a munkacsoportok a repülőgépeken, hajókon (megkülönböztetve folyami és tengeri hajózást), egyéb tömegközlekedési eszközökön vagy épületben elkövetett terrorcselekmények felszámolására külön fókuszálnak, figyelembe véve az egyes helyszínek sajátosságait. Továbbá az ATLAS Sniper, Medic, Breacher vagy CBRN-munkacsoportok egyes beosztásokhoz rendelt szakismeretek vonatkozásában nyújtanak kiváló lehetőséget az együttműködésre, így a speciális képességek megjelenítését jelentősen elősegítik.

Úgy gondolom, hogy a speciális képességek alapján történő szakosodás a 21. század terrorelhárító egységeinél már nemcsak lehetőség, hanem elkerülhetetlenül a jövő iránya, amely természetesen nemcsak a szervezeti felépítésre, a feladatrendszerre és a kiképzésre gyakorol erős hatást, hanem a „holnap harcosainak” kiválasztási szempontrendszerét is átírja.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- KATZ, Samuel M. (2017): *Szellemharcosok. A kulisszák mögött: Izrael titkos háborúja az öngyilkos terrorizmus ellen*. Budapest: Twister Media.
- Kékfény [@Kekfeny-DunaTV] (2023): Tűszmentők. *YouTube*, 2023. január 16. Online: www.youtube.com/watch?v=DCpY-nApIGc
- KEMP, Anthony (1998): *SAS. Békeévek vad háborúi 1947–1991*. Budapest: LAP-ICS.
- KIS-BENEDEK József (2016): *Dzsihadizmus, radikalizmus, terrorizmus*. Budapest: Zrínyi.
- KISS Tibor (2021): A terrorizmus arculatváltásának hatása a helyszíni reagálóerők felkészítésére. *Honvédségi Szemle*, 149(5), 17–34. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2021.5.2>
- KISS Zoltán László (2005): A terrorizmus elleni küzdelem szociológiai természetű kihívásai. *Hadtudomány*, 15(4), 182–187. Online: https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/2197/hadtud_2005_4_kiss.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- NATO Standardization Office (2019): *NATO Standard. AJP-3.5. Allied Joint Doctrine for Special Conduct of Operations. Edition B Version 1*.